

Det perverterade samarbetet – vad är det?

av Bengt-Åke Wennberg och Lars Jonsson

Vi har drabbats av korruption i Göteborg. Många förfasar sig över tillståndet i staden. En av de lösningar som föreslås är en "whistleblowerfunktion". En annan är en ökad öppenhet och kontroll. Genom att exponera de personer som agerar olämpligt skall man kunna komma till rätta med fenomenet. Ledningen bör säga till och ta folk i örat. Men det händer inte. Inte heller kan vi hoppas på rättsväsendet. Erfarenheten visar att möjligheten att genom rättsliga åtgärder komma åt problemet är minimal. Allt tyder emellertid på att de strategier man hittills föreslagit är kraftlösa. De kan till och med vara motriktade sitt syfte.¹

Forskare på The Quality of Government Institute vid Göteborgs Universitet (QoG) hävdar att korruption – åtminstone så som den förekommer i Sverige – är ett problem som uppstår genom en *oönskad* interaktiv samverkan. Vi som är författare till denna text kallar denna oönskade samverkan för "ett perverterat samarbete". Det perverterade samarbetet leder till att man gemensamt främjar de deltagande parternas kortsiktiga intressen framför det långsiktiga intresset och det allmänna bästa. Denna speciella typ av korruption är i grunden ett kulturellt fenomen. Enligt QoG är den i stater som Sverige mer vanlig än direkta mutor.

Den forskning som gjorts vid QoG visar att den massmediala diskussionen om dessa händelser inte bara lider av vanföreställningar om orsakerna till denna korruption, och vad som vore möjligt att göra för att stoppa den, utan att de reportage som görs snarare riskerar att förvärra problemen.

Problemen med korruption kan enligt QoG beskrivas ungefär så här. Vi människor har en medfödd drivkraft att vara och försöka skapa rättvisa. Vi vill bli behandlade rättvist och vi vill agera rättvist mot andra. Vi upprörs när vi möter orättvisor. Vi mår dåligt om vi tvingas leva i sammanhang där orättvisan är vardag. I verksamheter, organisationer och nationer där korruptionen är stor blir därför livskvaliteten sämre och produktiviteten mindre än den skulle kunna vara om korruptionen varit låg.

Nu är det inte bara den mekaniska rättvisan det är fråga om – exempelvis att barnen skall få lika mycket julklappar eller veckopeng. Den grundläggande frågan är att människor upplevs vara schyssta mot varandra – eller med ett engelskt ord att man upplevs att vara "fair". Problemet med att vara "fair" är att vad som uppfattas vara "fair" varierar från samhälle till samhälle och från tidsålder till tidsålder.

Det är därför den demokratiska dialogen har så stor betydelse. Utan den kan ingen skaffa sig en uppfattning om vad som är "fair". Det finns alltså ingen absolut norm man kan

¹ QoG Working Paper 2011:18, Why Pay Bribes? Collective Action and Anticorruption Efforts by Monika Bauhr and Naghmeh Nasiritousi is now available at www.qog.pol.gu.se (direct link to working paper: <http://tinyurl.com/crrarnq>)

hålla sig till utan man bedömer andra, och bedöms själv, efter vad man lärt sig är rimligt i det samhälle där man lever.

Man är trygg så länge man anser att man kan förvänta sig att andra kommer att agera på samma sätt som man själv skulle göra. Enligt Monika Bauhr är det av detta skäl som överdrivna, felaktiga och oseriösa beskrivningar av korruption får negativ effekt. Dessa olämpliga beskrivningar tenderar nämligen att ändra människors uppfattning om vad som "går an". – "Är det så det går till så kan och därför bör vi göra likadant". "Om ingen följer hastighetsgränsen så behöver inte heller jag göra det – det är till och med både dumt och farligt." Vi skall senare återkomma till detta.

Vi människor har skaffat oss en särskild förmåga att förstå, upprätta och följa spelregler. Därmed kan vi kontrollera och förutse olika interaktiva mönster. När en fotbollsmatch följer givna regler, och vi kan räkna med att spelarna respekterar dem, känner vi oss trygga. Reglerna får emellertid inte vara alltför styrande – då blir spelet som sådant ointressant. Faktum är att man inom spelindustrin kunnat konstatera att det finns regelsystem som är totalt ointressanta och motivationsdödande medan det finns andra som stimulerar kreativitet och engagemang. Poängberäkningen och reglerna i tennis är exempelvis ett sådant genialiskt spelsystem.

Vår mänskliga natur gör det möjligt för oss att se "regler" även i sådana interaktiva utbyten där dessa regler inte är uttalade eller föreskrivna. Vi lär oss dem, förstår dem och tar omedvetet efter dem. Att följa dem uppfattas då som "fair". När andra bryter mot dem uppfattas detta som "unfair" och det gör oss upprörda. Monica Bauhr skiljer mellan två helt olika typer av brott mot "reglerna" mutor och perverterat samarbete. Vi skall behandla dem i tur och ordning.

I vårt individualistiska samhälle har vi vant oss vid att behandlas jämlikt av statens och kommunens tjänstemän (men även av stora företag). Att muta en tjänsteman för att få ett pass eller få tillgång till vård betraktar vi som "unfair" eftersom vi redan betalat för tjänsten genom våra skatter. Likaså är det unfair att ge ett kommunalt eller statligt jobb till en vän, släkting eller bekant om denne är mindre kvalificerad än andra sökande. Det är också unfair att betala mutor eller så kallade "kick backs" för att få ett kontrakt.

Att köpa vård på en öppen marknad, och därmed "komma före i kön" genom att ur egen ficka kunna betala mer än andra, uppfattar vi emellertid ofta som "fair". Att någon ordnar så att man kan få pröva på och göra sig bekant med jobbet och därmed få förtur framför andra som söker det uppfattar vi också som "fair". Att ordna bytesaffärer och så kallade "motköp" eller erbjuda perifera fördelar för köparen är också fair.

Exemplen visar att gränsdragningen är svävande och inte alls självklar. I stora drag tror vi dock att det fungerar ganska bra. Enligt Monika Bauhr så uppfattas korruption i form av direkta mutor och diskriminerande mannamån som ganska liten i Sverige. Problemet är emellertid att allt fokus riktas mot denna lilla del av korruptionen. De "affärer" som uppdragas beskrivs i sådana termer. Därmed gör man, som vi skall visa, ont värre.

Monika Bauhr för fram en helt annan aspekt av korrruptionen. Denna är lika allvarlig för förtroende och trygghet som den som handlar om mutor. Mutor bygger på tanken att olika handlingar kan "belönas" fram. Den andra typen av korrruption handlar om att naturliga och spontana relationer och önskan om att hjälpa och stödja varandra förgiftas och omvandlas till nyttorelationer, när de egentligen i grunden är något annat. För enkelhetens skull har vi kallat denna korrruption för "perverterat samarbete".

Monika Bauhr beskriver att grunden för denna korrruption är att man formulerar, manipulerar och tolkar de regelsystem som skall styra interaktionerna på ett sådant sätt att de främjar vissa intressen på andras bekostnad. Vanligen så att den ojämlika situationen består. Exempelvis att tätorter gynnas på glesbygdens bekostnad. Att stora företag kan styra upphandlingarna så att små inte kan vara med. Att fördelar tilldelas vissa grupperingar – exempelvis riksdagsmän – och inga andra. Att lagar stiftas som gör det svårare för vissa intressenter att få genomslag på marknaden än för andra.

Lurendrejeriet – exempelvis doping inom idrotten – förstör den spontana glädjen i tävlandet eftersom några fuskat sig till fördelar som de andra inte har tillgång till. Problemet är välkända inom aktiemarknaden. Förutsättningen för att denna marknad skall fungera väl är att aktörerna har förtroende för att det som styr handeln är öppen och fri information om de verksamheter och de papper som omsätts. Självklart har emellertid personer med exklusiv information stora möjligheter att skaffa sig fördelar på de andras bekostnad. Om dessa "insiders" får dominera handeln och bestämma reglerna så förlorar hela handeln sin mening för alla andra än för den lilla grupp som har makten. Det ligger i allas intresse att stävja ett sådant missbruk.

För att samhället skall fungera krävs samarbete. Det är naturligt för människan att hjälpa varandra med information och stöd – även när det gäller handel med aktier. Det är också naturligt att hjälpa varandra att få framgång. Festivitas och sammankomster där man firar framgång eller förbereder sig för en insats är rimliga och önskvärda även om de bara inkluderar några och exkluderar andra. I många kulturer är det viktigt att affärsrelationer byggs upp genom gåvor och gengåvor och kontakter med inflytelserika personer. Så är det ofta också i Sverige. Frågan är då när sådana aktiviteter blir "unfair". När går man över gränsen? Monika Bauhr formulerar några påståenden som kan vara illustrativa. Denna typ av korrruption uppträder enligt henne när

- en entreprenör erbjuder gåvor eller service till offentliga tjänstemän i samband med en upphandlingsprocess eller genomförandet av ett uppdrag.
- en politiker låter sina beslut vara influerade av en lobbygrupp som på olika sätt ger honom gåvor eller tipsar honom om sådant han har nytta av.
- en organisation får inflytande över beslutsprocessen och regelsystemet genom att den på olika sätt sponsrar ett politiskt parti eller en officiell myndighet.
- bygglovshandlingar och stadsplanearbete justeras så att de stödjer vissa inflytelserika personer och företag på ett sätt som inte är tillgängligt för vanliga medarbetare och firmor.

Ordet perversion beskrivs ingående av Elisabeth Roudinesco i hennes artikel "Upplysningen och dess perversion i Västerlandet". I stora drag menar hon att ordet kan ges innebörden av att något från början gott, vänds till sin motsats.²

Gert Hofstede har studerat olika kulturer och kunnat särskilja individualistiska kulturer från mer kollektivistiska. Han skriver så här:

Investing in personal relationships in most collectivist cultures also involves the giving of presents and the rendering of services, practices which in an individualist culture would be considered as bribes. In a collectivist, particular society, bribing is generally more socially acceptable than in an individualist society. This is a cultural difference and no reason for people from more individualist societies to feel more superior. Most collectivist societies have informal norms as to what bribes are to be given and in what situations; these often represent an essential part of the economic system and of the compensation of civil servants who otherwise could not survive. "Corruption" starts where people abuse their position to extort bribes which surpass the informal norm.³

Det är naturligt och berikande för människor att samarbeta. Man behöver mötas, träffas, resa och göra saker tillsammans på annat sätt än att bara jobba. Också leken och festen är en viktig del av människans natur. De flesta av dessa handlingar görs för sin egen skull. De görs inte för att nå ett mål eller uppnå någon fördel. De är som Gert Hofstede anger symboliska uttryck för ett positivt engagemang i varandra. De skapar därmed förtroende och tillit. Det finns därför all anledning att stödja och förstärka sådana informella kontakter. Alla tjänar på det.

Fester, gåvor, hjälp och lek är således spontana handlingar och har ett värde för individen just genom sin spontanitet och naturlighet. Om sådana aktiviteter ordnas med beräkning och med ett underförstått syfte – som exempelvis ge en belöning eller tillskansa sig fördelar – så förlorar de sin verkan. De blir perverterade. Vi känner alla till detta från vardagslivet och från våra familjer.

Givandet måste således inom ramen för ett äkta samarbete ske utan beräkning och utan en förväntan om gentjänster om det skall vara något värt och skapa det förtroende och den tillit man söker. När man i pressen kallar sådana naturliga sociala samarbetsrelationer för mutor kommer man därför att förstärka tron på att människor gör vad de gör bara för pengar och belöningar – vilket ju inte är sant. Ju mer denna tanke får fäste desto större risk för än mer korruption. Det gäller verkligen här att med omsorg skilja agnarna från vetet.

² Roudinesco E (2010): Upplysningen och dess perversion i Västerlandet. Psykoanalytisk Tid/Skrift 2010: 30-31 sid 13-22

³ Hofstede G (1984): Cultural Dimensions in Management And Planning. Asia Pacific Journal of Management. January 1984. sid 88

Det ligger ingen glädje i att vinna fördelar genom att fuska sig fram här i livet. Om man sätter en ära i att fuska sig fram och blir ärad – får framgång just för det – så har man fördärvat sitt liv. I princip skulle således den typ av korrupcion som Monika Bauhr i detta fall talar om kunna elimineras av sig självt om människor i gemen reagerade på det perversa dragen i agerandet och förkastade det.

Den kulturella svårigheten är att veta vad som i just min kultur skall uppfattas "fair". Särskilt i vår tid där framgång så starkt kopplas konkurrens, att vara bäst och till pengar. Därför är det viktigt att vi alla deltar i diskussionen om vad som skall uppfattas som "fair" och "unfair". Först genom fördjupade diskussioner om detta, där vi rensat bort känslor av mindervärde och avundsjuka, kommer vi att kunna uttrycka de normer som Gert Hofstede talar om och som kan reglera det kollektivistiska samhällets samverkan. Ett sätt att börja är att komplettera Monika Bauhrs påståenden med några egna.